

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

НАЙДИЧ Наталія Миколаївна

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ
В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Спеціальність 08.00.01 - політична економія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1994

НВ 29021

Дисертаційна робота виконана на кафедрі економічної теорії та господарської практики Київського університету ім.Тараса Шевченка.

Науковий керівник - академік АН України,
доктор економічних наук,
професор Чужно А.А.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук,
професор Ястремський І.С.
кандидат економічних наук,
доцент Колот А.М.

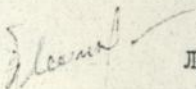
Провідна організація - Інститут економіки
Академії наук України

Захист відбудеться "30" березня 1994 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.068.18.01 в Київському
університеті імені Тараса Шевченка за адресою:
252017, м.Київ, ГСП, вул.Володимирська, 60, ауд.324.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
університету ім.Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий 28 " лютого 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат економічних наук, доцент

Леоненко П.М.

AB-29, sat

Актуальність і ступінь розробленості теми. Здійснення економічних реформ досягає поставленої мети при тій умові, що вони відповідають інтересам людини, відкривають перспективи поліпшення її умов життя та праці, стимулюють розвиток її працездатності, прояв особистої ініціативи. Разом з тим, потенціал для соціально-економічного прогресу збільшується завдяки суспільно-організованій системі виробництва, суб'єктом якої виступає все економічно активне населення, а отже важливого значення набувають його кількісні і якісні параметри, а також проблема раціонального розподілу його з урахуванням як суспільно-виробничих потреб у тій чи іншій діяльності, так і індивідуальних особливостей працівника. Отже функціонально важливою складовою економічної системи виступає зайнятість.

В умовах ринкової економіки, в протизвагу альтернативним її моделям, зайнятість характеризується як одне з найбільш складних соціально-економічних явищ суспільства, у якому відбиваються усі сторони його життєдіяльності, проявляється уся різноманітність його інтересів та протиріч. Таке багатство дійсного змісту зайнятості зумовлюється її органічним зв'язком з системою саморегулювання економічних процесів, яка утверджує особливе соціально-економічне середовище, особливий образ життя і світогляд людини. Зайнятість населення стає об'єктивно регульованою величиною, забезпечуючи у такий спосіб функціональну рівновагу економіки як системи, ефективність її внутрішніх зв'язків і співвідношень. Але, разом з тим, виникає протиріччя між зайнятим і незайнятим економічно активним населенням, яке зумовлює появу проблеми особливої соціальної ваги:

Ринково-конкурентні умови включення в систему суспільного виробництва визначають жорсткі вимоги до професіоналізму, адаптаційних здатностей економічної людини, поглиблюють матеріальну і соціальну диференціацію, а тим самим піднімають бар'єр для досягнення таких соціальних цінностей демократичного суспільства, як рівність прав на працю, на отримання доходу від участі у суспільно-корисній діяльності, вільного працевлаштування тощо. Тож зайнятість в усій повноті її зв'язків і залежностей, умов і наслідків є тією проблемою, за якою зберігається постійна актуальність, що притягує увагу дослідників.

Світова економічна наука накопила чималий досвід у вивченні проблеми зайнятості, дослідженні її економічної природи, міс-

ця й ролі в ринковій системі. Особливо відзначимо у цьому зв'язку праці А.Сміта, Т.Мальтуса, Л.Вальраса, Дж.Кейнса, Ф.Хайєка, М.Фрідмана та ін. Досліджувана ними проблематика зайнятості завжди визначалась умовами певного ступеня історичної еволюції ринкової економіки, остання ставала і критерієм істинності їх висновків та пропозицій.

Проблема зайнятості має особливу актуальність для вітчизняної економіки. Її особливість визначається умовами початкового етапу переходу України до ринку на основі реформування централізовано-розподільчої системи. Впровадження ринкових механізмів за цих умов є новітньою проблемою для всієї економічної науки, оскільки цілком очевидно, що досягнення ефективної зайнятості передбачає масштабний перерозподіл трудових ресурсів, банкрутство багатьох підприємств і резервування робочої сили, радикальні зміни у психології людини, переоцінку її цінностей. Винятковість ситуації в Україні полягає у тому, щоб шляхом послідовних та рішучих реформ створити нову і притому власну, національну економічну систему, створивши водночас і новий тип працівника, економічно вільної і активної людини, здатної до саморозвитку. Оскільки зміна взаємовиключних систем неможлива без певних економічних і соціальних втрат, то однією з наукових проблем стає проблема пошуку та обґрунтування варіантів, що мінімізують ці втрати як для суспільства в цілому, так і для окремих його членів. Інакше зміна систем через ринкову стихію може створити найближчим часом ситуацію хаосу і соціального вибуху.

Особлива актуальність у дослідженні проблеми зайнятості полягає також у необхідності узгодити зміни її структури в напрямку забезпечення ефективної зайнятості з приборканням гіперінфляції, яка завдає остаточної руйнації трудовій мотивації і самому виробництву.

Таким чином, сама ситуація в країні підказує, що науковий аналіз проблеми зайнятості не може обмежуватися лише загальнотеоретичним концептуальним підходом, який відповідає умовам стабільної економічної ситуації, з чітким проявом причинно-наслідкових зв'язків, і який, безумовно, є головним у дослідженні, а повинен виходити на реальні протиріччя перехідного періоду, обґрунтовувати рекомендації щодо виходу з критичної ситуації.

Серед найбільш значних робіт учених України та інших країн СНД з проблем зайнятості в умовах становлення ринкової економіки

слід виділити, насамперед, дослідження взаємозв'язку трудових відносин і ринку /Д.П.Богиня, С.А.Дятлов, Б.С.Лісовик/, зайнятості, ринку праці та безробіття /В.С.Васильченко, І.Б.Заславський, А.Г.Косаєв, В.Г.Костаков, А.Е.Котляр, І.Д.Мацкуляк, А.А.Никифорова/, макроструктури зайнятості /С.Л.Іванов, І.Г.Ушкалов/, державного регулювання зайнятості /Г.П.Сергєєва, Л.С.Чижова/, регіональних аспектів організації та регулювання зайнятості /В.В.Оникієнко, В.Ф.Онищенко, М.В.Шаленко/, змісту людського капіталу /В.І.Марцинкевич, М.М.Критський/ та ін.

Однак, багато актуальних проблем, пов'язаних із зайнятістю, потребують нових досліджень. Передусім, чекає теоретичної розробки проблема економічної свободи людини з урахуванням сучасних реалій. Проблема формування економічної людини – це проблема становлення суб'єкта ринкових відносин, його раціональної поведінки. Потрібен аналіз механізмів формування зайнятості, визначення тенденцій її сучасних змін та їх економічна оцінка. Особливого значення набуває аналіз причин, факторів та форм виразу реально існуючого безробіття, визначення міри його зв'язку зі структурними переміщеннями праці. Дослідження вказаних проблем має бути спрямованим на обґрунтування довгострокової політики зайнятості, її конкретних заходів.

Актуальність соціально-економічних проблем зайнятості, їх особлива теоретична і практична значущість в умовах невідкладного здійснення широкомасштабних структурних змін ринкового типу, з одного боку, та потреба їх належної теоретичної розробки, з іншого, визначили вибір теми дисертаційного дослідження, обумовили його об'єкт, мету та завдання.

Об'єктом дослідження є сфера зайнятості населення, її функціональні та структурні зв'язки і залежності.

Метою цієї роботи є дослідження сутності та структури зайнятості, тенденція кількісних і якісних змін у ній в умовах становлення ринкової економіки, а також теоретична розробка сучасного, адекватного перехідним умовам, механізму державного регулювання зайнятості.

Поставленій меті підпорядковано вирішення ряду завдань:

- з'ясування поняття і розкриття змісту зайнятості, основних форм її прояву;
- вивчення взаємозв'язку зайнятості з процесами становлення та функціонування ринку праці і безробіттям;

- виявлення на основі аналізу дійсного стану зайнятості в країні, тенденцій та факторів сучасних структурних змін у зайнятості;
- визначення на основі аналізу діючого порядку державного регулювання зайнятості його характерних вад та обґрунтування шляхів і заходів по вдосконаленню механізму цього регулювання.

Методологічною і теоретичною основою дослідження слугували фундаментальні праці визнаних класиків економічної науки, що загалом відображають еволюцію світової економічної думки на проблему взаємозв'язку ринку праці, зайнятості та безробіття, а також широке коло спеціальної літератури з даної проблематики.

Інформаційну базу дослідження складають дані Міністерства статистики України; Державного центру зайнятості; Науково-дослідного центру з проблем зайнятості та ринку праці АН і Мінпраці України; Ради по вивченню продуктивних сил України; інформація Міжнародної організації праці; результати вибіркового обстежень, а також фактичний матеріал, що міститься у монографічних виданнях вітчизняних та зарубіжних дослідників і в періодичній літературі.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що:

- обґрунтовано і використано новий методологічний підхід до аналізу проблем зайнятості через економічне самовизначення індивіда. Перехід до ринкової економіки, що зумовлює формування замість штучної повної зайнятості адекватної ринку системи зайнятості, має своєю передумовою економічне самовизначення індивіда. Становлення ринку - двоєдинний процес, в ході якого формуються матеріальні умови реальної економічної свободи індивіда, з одного боку, та реалізується економічне самовизначення його через різноманітність форм підприємництва, власності і господарювання, з другого;

- визначені якісно нові риси зайнятості в умовах ринкової економіки, яка відкриває широкі можливості для реалізації потенціалу працездатного населення, ефективного розподілу трудових ресурсів, органічного поєднання особистих і суспільних інтересів. Відродження об'єктивного критерію суспільної корисності витрат праці перетворює ціну праці у потужну підойму ділової активності суб'єктів зайнятості;

- проаналізована структура зайнятості в Україні і виявлені її істотні деформації. Встановлено, що головну тенденцію сучасних змін у сфері зайнятості визначає початок масштабного перетворення зайнятості в напрямку від монодержавної до багатуукладної структури. Проведено факторний аналіз ряду структурних тенденцій

що відбивають зміни у соціальній, галузевій, територіальній, професійно-кваліфікаційній та статево-віковій структурах зайнятості. Виявлена взаємообумовленість тенденцій масового поширення нерегульованої зайнятості; в тім числі "дикого" ринку праці, з одного боку, та стрімкої руйнації мотивів до продуктивної праці, освітнього і професійно-кваліфікаційного зростання, з іншого;

- на основі дослідження вітчизняної специфіки утворення й руху безробіття з урахуванням регіональних аспектів доведено, що формування й збільшення безробіття на фоні тотального дефіциту товарів та зниження реальної заробітної плати є наслідком спотвореного ринку праці. Структурне безробіття як умова забезпечення ефективної зайнятості при затримці ринкових реформ перетворюється у реальну загрозу масового безробіття;

- обґрунтовані пропозиції щодо елементів економічного механізму формування ефективної зайнятості та антиінфляційного способу їх застосування. В протизвагу здійснюваному курсу на збереження надлишкової зайнятості відверто інфляційними засобами, запропоновано перейти до: 1/рішучого і послідовного проведення роздержавлення й приватизації держпідприємств як основи становлення ринкової структури економіки; 2/здійснення активної антимонопольної політики, що передбачає заходи по розукрупненню підприємств; 3/різкого обмеження кредитної емісії Національного банку; 4/скорочення обсягів бюджетних субсидій та виділення їх на конкурсній основі під плани реорганізації і перепрофілювання; 5/заміни дотацій адресним розподілом життєвих благ слабозахищеним категоріям населення; 6/відновлення дії Закону про банкрутство як умови раціонального розподілу ресурсів; 7/надання кредитних і податкових пільг тим ланкам суспільно-корисної діяльності, які є перспективними в плані структурних зрушень. Обґрунтована потреба у переході до системи національних рахунків, з якою пов'язані можливості повнішого обліку інформації про зайнятість, безробіття та економічну активність населення.

Практична значущість дисертаційної роботи полягає в тому, що ряд її методологічних та теоретичних положень і висновків може знайти використання у подальшій науковій розробці проблем зайнятості та комплексу взаємозв'язаних з нею категорій, у практичній діяльності відповідних державних інституцій. Теоретичні узагальнення та висновки, зроблені у роботі, а також використаний фактичний матеріал можуть бути застосовані у навчальному процесі з кур-

су економічної теорії.

Дисертаційна робота виконана як складова частина науково-дослідної роботи кафедри економічної теорії та господарської практики Київського університету ім.Тараса Шевченка по комплексній темі "Проблеми переходу до ринкової економіки" /реєстраційний №01860С77620/.

Апробація роботи. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на республіканських і регіональних наукових конференціях, на засіданнях методологічних семінарів кафедри економічної теорії та господарської практики Київського університету ім.Тараса Шевченка і кафедри економічних знань Вінницького державного педагогічного інституту, представлені також у Вінницький обласний центр зайнятості. Ряд положень та висновків роботи викладено у 8 публікаціях загальним обсягом 1,9 др.арк.

Загальний задум і логіка дослідження визначили структуру роботи.

Структура роботи.

Вступ
Розділ 1. Передумови й тенденції зміни зайнятості при переході до ринкових відносин
1.1. Економічне самовизначення індивіда як умова становлення і функціонування ринкових відносин у сфері праці
1.2. Соціально-економічний зміст та форми прояву зайнятості
1.3. Основні тенденції зміни структури зайнятості у перехідний період
1.4. Аналіз проблем функціонального взаємозв'язку зайнятості і безробіття на основі формування ринку праці
Розділ 2. Створення сучасного механізму забезпечення ефективною зайнятості
2.1. Концептуальні цілі й принципи системи державного регулювання зайнятості
2.2. Система економічних заходів державного регулювання зайнятості: аналіз та деякі рекомендації щодо вдосконалення
Висновки
Додатки
Список використаних джерел та літератури

II. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Найбільш загальне уявлення сутності проблеми зайнятості охоплює всю сукупність економічних, правових, соціальних, національних та інших відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення робочими місцями та його участь у суспільно-корисній діяльності, що приносить відповідні доходи. Воно фіксує у нашій свідомості дійсний зв'язок поняття зайнятості зі сферою трудової діяльності, у якій не лише створюються продукти й послуги для задоволення різноманітних суспільних потреб, а й у ній самій як процесі реалізується людська особистість. Однак, внаслідок своєї граничної абстрактності таке уявлення не враховує суттєвої ролі у визначенні її змісту ринкових відносин, особливостей механізму їх функціонування, реальних умов і протиріч.

Вихідним положенням наукового пізнання проблеми зайнятості в умовах формування ринкових відносин для нас є розуміння того, що економічною основою ринкової економіки є, передусім, приватна власність на фактори виробництва /в сукупності усіх похідних від неї форм/, яка економічно дійсна лише як процес, постійне взаємовідношення вільних і суверених його учасників. Ринкова економіка, чи система вільного підприємництва - це відкрита система, відкрита для нових структур, нових суб'єктів. Звідси очевидно, що становлення ринкової економіки має своєю передумовою економічне самовизначення суспільних індивідів в розумінні їх самовизначення саме як приватних власників. Природа ринку і економічної свободи єдина: в тій мірі, у якій реально існує економічна свобода індивіда, в тій мірі функціонує ринок, забезпечується його результативність.

Сутність економічного самовизначення індивіда як передумови ринкових відносин полягає в усвідомленому виборі напрямку, способу та форм включення його в систему суспільно-економічних відносин і зв'язків. Демократична суть цього принципу розкривається у свободі визначення індивіда як суб'єкта економічних відносин і, передусім, як власника своєї робочої сили, що є одним з найцінніших видів економічних ресурсів. Кожен потенційний суб'єкт ринку персоніфікує власника трудового ресурсу; його включення в систему суспільного виробництва можливе у двох напрямках: чи то на основі вільного підприємництва як способу використання власної праці при володінні відповідними засобами виробництва, чи то на основі вільного найму як способу продажу власної робочої сили власнику матеріальних ресурсів виробництва. Таким чином, економічне самовизна-

чення індивіда ґрунтується на його здатності до активної трудової діяльності відповідно до власних інтересів і має своєю основою і гарантом приватну власність у її широкому трактуванні.

Разом з тим, кожному з варіантів економічного самовизначення індивіда властиві істотні функціональні відмінності, а отже, і обмеження рамок дійсної економічної свободи об'єктивними взаємозалежностями структурної організації економіки, які служать дійовими стимулами індивідуальної активності і особистих досягнень.

Пізнання сутності економічного самовизначення індивіда та умов його реалізації висвічує різкий контраст з реальною дійсністю нашої країни, де зберігається множина факторів, що протидіють чи гальмують економічний вибір людини: серед них - політико-правова невизначеність держави, державна монополія у трудовій сфері, різноманітні обмеження мобільності праці. Глибоко вкоріненю і особливо відчутною в умовах теперішньої кризи є утриманська психологія людей, усталені стереотипи загального соціального захисту за рахунок держави.

Обґрунтування методологічного підходу до нового розуміння зайнятості через економічне самовизначення індивіда в підсумку підводить до наступних висновків: по-перше, становлення ринку - двоєдиний процес, у ході якого формуються матеріальні умови реальної економічної свободи індивіда, з одного боку, трансформується свідомість і створюється новий тип працівника як суб'єкта ринкових відносин, заінтересованого у нарощуванні свого трудового потенціалу і тому здатного добиватися розширення горизонту власної економічної свободи, з іншого; по-друге, забезпечення історичною еволюцією повноти проявів економічної свободи кожного індивіда стає фактором більшої свободи ринкових процесів, гнучкості попиту і пропозиції, а отже, і сприяння змінам у зайнятості.

Гарантуючи незалежність індивіда як економічного суб'єкта, ринок служить засобом забезпечення пріоритетності суспільних потреб, яка реалізується через процес розподілу трудових ресурсів. У цьому плані ринкова система нейтральна по відношенню до особистості кожного індивіда: вона безапеляційно оцінює кожну персоніфіковану робочу силу як виробничий ресурс, інформуючи економічних суб'єктів про необхідність коригувань їх вибору, спрямовуваного ними на забезпечення особистих інтересів; забезпечує покриття суспільно-корисних витрат праці, стимулюючи цим професійний ріст та ефективне використання робочої сили; регулює розподіл праці, зумовлюючи її мобільність; узгоджує в підсумку величину й структуру

сукупної робочої сили з обсягом і структурою виробничих потреб у ній.

Пропорції у розподілі трудових ресурсів в умовах ринку формуються у безпосередній залежності від співвідношень їх пропозиції та попиту на них, які, в свою чергу, відбивають сумарну дію різноманітних факторів суспільного буття. Основними детермінантами попиту на працю є: продуктивність праці та ринкова вартість /ціна/ створюваного нею товару; чисельність покупців робочої сили та їх грошові доходи; можливості певної взаємозамінності праці і знарядь праці в залежності від рівня цін на них. Безпосередньо величина попиту як платоспроможної потреби у праці визначається рівнем ціни праці. Не витрати праці самі по собі визначають рівень ціни, перетворюючи останню у звичайний спосіб покриття будь-яких витрат, а, навпаки, ціна праці як ринкова величина лімітує потреби у праці і витрати її на одиницю продукції. Ринкова ціна праці стає об'єктивним критерієм суспільної корисності тих чи інших трудових витрат, стимулюючи таким чином економічну активність як підприємців, так і тих власників робочої сили, що працюють за наймом. До основних факторів, що формують пропозицію праці, належать: вартість засобів існування, достатня для забезпечення працездатності людини і виконання її обов'язків перед державою; професійно-кваліфікаційний рівень працівника; чисельність продавців робочої сили. Ціна праці, регулюючи процес відтворення робочої сили як специфічного товару, не може пристосовуватися до інших елементів економічної рівноваги, останні ж повинні бути приведені у відповідність з тим її рівнем, який захищає гідність праці.

Визначальна залежність зайнятості від кон'юнктури ринку, здійснювана через розподіл трудових ресурсів, доповнюється її зворотною активною функцією, яка пов'язана з уособленням трудових ресурсів економічно активною частиною населення. Основним змістом ознаки економічної активності виступає наявність особистого прагнення, наполегливості у формуванні і підтримуванні працездатності, активний пошук своєї "ніші" у суспільно-організованій системі та постійна готовність виборювати своє право її зайняття.

Економічна сутність зайнятості розкривається через суперечливу єдність повноти участі працездатного населення у суспільно-корисній діяльності, з одного боку, та ефективності використання його сукупної робочої сили як ресурсу, з другого. Мінімізація витрат праці по мірі зростання продуктивності праці вступає у суперечність з загальним суспільним інтересом щодо повноти використання робочої

сили, а також з інтересами певної частини зайнятих. Обмеженість трудових ресурсів передбачає повноту і ефективність їх використання, але в той же час розмежовує і взаємно протиставляє їх.

Суперечлива сутність зайнятості проявляється у двох типах зайнятості - фактичній і ефективній. Недосконалість конкуренції на ринках праці та капіталів істотно обмежує можливості встановлення ефективної зайнятості. Тому основна проблема руху зайнятості як розв'язання її внутрішньої суперечності - це підвищення ефективності розподілу трудових ресурсів через ринкові регулятори і допоміжну роль державних заходів. Тому поверховим і глибоко помилковим є той підхід до розв'язання цієї проблеми, що обмежується лише вивільненням з виробництва зайвої робочої сили. Існування неефективної зайнятості - ознака функціонального розладнання всієї економічної системи. Згідно теорії граничної продуктивності, надлишкова зайнятість рівнозначна неефективному використанню всієї зайнятої робочої сили і обумовлюється, передусім, штучною дешевизною праці, втратою для ціни іманентних їй ринкових властивостей.

Сутнісне протиріччя зайнятості перетворює її в одного з найважливіших макроекономічних показників, що дає двоїсту характеристику економіки: результативну і факторну. Результативна інформація у зайнятості відображає зміни у загальній кон'юктурі, які спричиняють рухомість цін і, як наслідок, зміни у розподілі трудових ресурсів. У цьому зв'язку ми звертаємось до факторів, що істотно коригують сукупну пропозицію праці і сукупний попит на неї. До перших віднесені: 1/загальна чисельність економічно активного населення країни; 2/рівень суспільної продуктивності праці; 3/ступінь конкурентної свободи, або наявність певних моделей конкуренції; 4/характер дії системи державних важелів /податків, субсидій/. У другу групу факторів виділені: 1/інфляція, її здатність не тільки посилювати ділову активність ринкових суб'єктів, а й підривати її, дезорієнтувати розподіл ресурсів; 2/циклічність фаз ділової активності; 3/ступінь використання виробничих потужностей; 4/наявність прогресивних техніко-технологічних розробок; 5/характер платіжного балансу країни; 6/валютний курс.

Ефективність функціонального взаємозв'язку зайнятості з ринковою системою визначається рівнем економічного розвитку суспільства. В силу історичних обставин сучасна Україна, замість повноцінного ринку, має квазіринок з його наслідками. В умовах спотвореності функціональних взаємозв'язків в економіці країни заробітна плата не відіграє об'єктивно належну їй роль в регулюванні розпо-

ділу праці, критерію економічної доцільності та ефективності відтісняються дією множини факторів різного порядку.

Дослідження змісту та взаємозв'язків зайнятості в економічній системі завершується аналізом основних функціональних форм зайнятості. Загальний висновок з цього аналізу підкріплює попередні теоретичні викладки відносно двоїстої природи зайнятості.

Свій перехід до ринку Україна здійснює з надзвичайно невідгидної і виключної у світовій практиці стартової позиції, має і величезні за масштабами і глибиною структурні диспропорції, зокрема спотворену структуру зайнятості, яка відзначається гіпертрофованим розвитком сфери матеріального виробництва, асиметрією на користь виробництва засобів виробництва та обслуговування ВПК, низькою продуктивністю праці, стагнацією професійно-кваліфікаційної структури зайнятих. Тому, вибираючи ринковий вектор розвитку, суспільство приречене пройти етап гострої ломки усталених неефективних структур, поступового формування зв'язків і співвідношень ринкового типу.

Головну тенденцію сучасних змін у сфері зайнятості визначають ринкові процеси і початок на їх основі перетворення зайнятості в напрямку від монодержавної до багатоукладної структури. Разом з тим, скорочення зайнятості значно відстає від швидкості падіння виробництва, виявляючи цим консерватизм держсектору та інфляційність його підтримки. Аналіз цієї тенденції підводить до висновку про те, що в умовах кризи виробництва надлишкова зайнятість не тільки не зменшується, а, навпаки, продовжує зростати. Її збереження під тиском кризи привело до масових скорочень робочого часу та неоплачуваних відпусток, що сприяє свідомому заниженню показників продуктивності праці і середньої заробітної плати, перекрученням звітності про зайнятість. Так, за даними Міпраці України на кінець 1993р. у вимушених відпустках перебувало 44% всіх зайнятих, а зайнята робоча сила в середньому становила понад 58%. Загальною тенденцією зміни зайнятості є також поступове зростання безробіття, незначний розмір якого /83,9 тис.чол. на кінець 1993 р./ пояснюється поширенням прихованого безробіття внаслідок млявості ринкових змін та недосконалістю статистичного обліку заробітних.

Узагальненням змін у соціальній структурі зайнятості виявлені дві взаємозв'язані, але протилежні за спрямованістю тенденції: перша - абсолютного скорочення зайнятості у держсекторі; друга - зростання зайнятості у недержавному, підприємницькому секторі. Така залежність їх зумовлена реальними можливостями формування аль-

тернативного сектору економіки на основі комерціалізації і приватизації підприємств держсектору.

В числі основних тенденцій зміни соціальної структури зайнятості виділяється тенденція формування підприємницького прошарку, чи так званого середнього класу, на базі переважно первісного нагромадження капіталу з типовістю для нього посередницьких видів діяльності зароджуваних підприємницьких структур.

Успадкована дешева робочої сили і послаблені стимули праці, в поєднанні з елементами економічної свободи і правової невизначеності призвели до розросту так званої нерегульованої зайнятості, втім числі "дикого" ринку праці. Це наймасовіша тенденція, яка втягнула у свою сферу на засадах первинної і ще більше вторинної зайнятості більше десятка мільйонів людей, сприяючи стрімкому знеціненню продуктивної праці, розмиванню мотивів до професійного росту.

Зміни у макроструктурі зайнятості відображають тенденції: 1/зростання абсолютної чисельності і питомої ваги зайнятих у сільському господарстві за рахунок усіх його секторів /індивідуального, кооперативного та державного/; 2/зменшення долі працівників індустрії, яке пов'язане з абсолютним скороченням зайнятості у її провідних галузях; 3/зменшення чисельності зайнятих у сфері послуг на фоні незначного зростання долі її працівників, що є наслідком загального скорочення зайнятих у суспільному виробництві та різнонаправленістю розвитку її внутрішньої структури.

Територіальна структура зайнятості за результатами аналізу зазнає впливу з боку екологічного фактору та конверсії, які зумовлюють по що внутрірегіональний перерозподіл працюючих, не змінюючи загальний фон зайнятості.

Найбільш інертною щодо змін виявилась професійно-кваліфікаційна структура зайнятості. Зародження підприємництва висуває збільшуваний попит на нові професії, адаптовані до ринкових умов.

В результаті дослідження статеві-вікової структури зайнятості зафіксовано дві протилежні тенденції: 1/скорочення пропозиції праці внаслідок погіршення демографічної ситуації: абсолютного скорочення чисельності населення та зміни вікової структури зайнятих на користь старших вікових груп, трудова активність яких нижча; 2/збільшення зайнятості за рахунок молоді, що навчається, імігрантів, звільнень з військових лав, а також пенсіонерів. Поєднання цих тенденцій має кінцевим результатом тенденцію зниження загальної якості трудових ресурсів.

Своїм соціально-економічним змістом зайнятість охоплює безробіт-

тя. Її роботі аргументується історичний характер безробіття, його органічний зв'язок з індустріальним типом виробництва, прослідкована еволюція світової економічної думки щодо взаємозв'язку ринку праці, зайнятості та безробіття, з чого зроблено той висновок, що безробіття, по-перше, є об'єктивним наслідком функціонування й розвитку ринку праці; по-друге, є необхідною умовою розвитку ринкової економіки, способом резервування обмеженого ресурсу для структурних змін у ній.

Українська економіка ще позбавлена ринково-конкурентних механізмів регулювання процесів розподілу праці і підтримки функціонально обумовленого співвідношення зайнятості і безробіття. Разом з тим, безробіття вже стало статистичною величиною і має тенденцію до зростання, формуючись головним чином з потоку вивільненої робочої сили /41% / та звільнених за власним бажанням /32% /.

Аналіз регіональних коливань динаміки зареєстрованого безробіття показує його різку нерівномірність. Найбільшою масовістю це явище відзначається у західному та східному регіонах і пов'язується там з абсолютною недостатністю робочих місць. Так, у 1992 р. на кожне вільне робоче місце на Івано-Франківщині приходилося по 8 претендентів із числа безробітних, тоді як в середньому по країні пропозиція робочих місць перевищувала попит на них у 1,8 раз. В цілому по республіці має місце переплетення двох специфічних для наших умов різновидностей безробіття - відносного, коли в одних місцях наявні зайві трудові ресурси, в інших їх дефіцит, та абсолютного, коли бракує робочих місць, умов перекваліфікації та просторової мобільності.

Аналіз статево-вікової структури безробітних виявляє високу питому вагу серед них жінок - 73,2% /при 51,3% у загальній чисельності трудових ресурсів/, з найбільшою територіальною поширеністю цього на Донбасі, у Республіці Крим, Дніпропетровській та Івано-Франківській областях; а також молоді. Молодіжне безробіття проявляється у двох хвилях: після здобуття загальної освіти та після отримання професійної підготовки. Особливу увагу привертає зростання безробіття серед спеціалістів /70% всіх безробітних/, тривале використання котрих не за їх фаховою підготовкою веде до зниження якості їх робочої сили з перспективою перетворення її у потенційний резерв праці. Проблема ускладнюється непопулярністю заходів по перенавчанню і перекваліфікації, переважанням у мотивації утриманських настроїв. Отже, результати аналізу переконують у тому, що безробіття в країні має в основному неринковий характер.

Обґрунтування необхідності державного регулювання зайнятості при переході до ринку базується на тому, що вживані заходи мають прискорювати ринкові реформи в цілому, пом'якшуючи водночас соціально негативні наслідки їх проведення. Цільова установка концепції регулювання зайнятості повинна виходити із засад економічної доцільності досягнення і підтримування певного рівня загальної зайнятості; достатньої і стабільної соціально-економічної ефективності розподілу трудових ресурсів, а також утвердження громадянського суспільства та слугуючої йому правової держави. Необхідності реалізації цих засад відповідає органічна єдність повної, продуктивної і вільно обраної зайнятості.

Пріоритетним принципом політики державного регулювання зайнятості вчасно сприяння забезпеченню ефективного розподілу працездатного населення на основі ринкових процесів. Оскільки посттоталітарна економіка певний час позбавлена автоматичних обмежень від зовнішніх втручань, постільки зберігається небезпека нав'язування їй суб'єктивістських сценаріїв дій. У цьому зв'язку некоректними є поширені трактування політики зайнятості як елементу соціальної політики. Принцип сприяння ефективній зайнятості вимагає постійного узгодження соціальних гарантій у сфері зайнятості з економічною ефективністю її структури. Сенс системи свідомо регулюючих заходів у тому, щоб запобігати соціально негативним тенденціям, не розладнуючи при цьому об'єктивно функціонуючі зв'язки.

Не заперечуючи можливостей організаційного та правового регулювання зайнятості, перевага має надаватись системі економічних заходів, що потенційно здатні забезпечувати стратегічне регулювання процесів у цій сфері. З усієї сукупності сучасних економічних заходів головна роль в роботі відводиться роздержавленню й приватизації, які визначають основні зміни соціальної структури зайнятості через відродження приватного інтересу та вивільнення держави від невластивих їй функцій.

У комплексі заходів державного регулювання зайнятості розглядається система державного інвестування. Враховуючи тенденцію скорочення з переходом до ринку долі централізованих інвестицій у загальній структурі капіталовкладень, винятково важливою стає проблема ефективного розподілу та використання цих ресурсів. Не можна погодитися з рекомендаціями прямої фінансової підтримки підприємств базових галузей заради збереження їх кадрового потенціалу. Ефективна реструктуризація зайнятості об'єктивно поставлена у залежність безпосередньо не від державних інвестицій, а від структурних зру-

шень у продуктивних силах, їх оновленні на сучасному рівні. Без цих змін сама по собі зовнішня фінансова підтримка збиткового підприємства при пасивності його персоналу є консервативною. Виваженості потребують і рекомендації по переорієнтації прямих державних інвестицій у передові технології. Останні є фактором інтенсифікації виробництва, але їх впровадження не є актом простого "бажання", а стає наслідком відродження певних рушійних сил. Потрібен технологічний прогрес як постійно діючий процес, а він поставлений у залежність від умов, які б стимулювали високопродуктивну працю, ефективність виробництва, а отже, і сам прогрес.

Економічно недоцільним та соціально пагубним є збереження надлишкової зайнятості відверто інфляційними засобами: кредитною емісією, надмірними субсидіями та дотаціями. Щодо субсидій, то, крім обмеження загального обсягу, доцільно виділяти їх на конкурсній основі під обґрунтовані плани реорганізації і перепрофілювання. Пріоритетність у розподілі бюджетних субсидій повинна визначатись не статусом підприємства /державне чи недержавне/, а характером його діяльності, що робить державну фінансову підтримку доступною для тих, хто реально здатний забезпечити прогресивні структурні зрушення у своїй галузі. Адресування дотацій виробникам також недоцільне /крім сфери так званого природного монополізму, що функціонує в особливому режимі/, малоефективне воно і стосовно споживачів через відсутність їх прямого зв'язку з трудовими доходами, а тому альтернативним варіантом тут рекомендується адресний розподіл найважливіших життєвих благ і перерозподіл доходів через податковий механізм. Це стимулювало б індивідуальну активність на ринку праці.

Перехід до ринкової економіки настійливо вимагає відновлення дії Закону про банкрутство, блокування якого є антиринковим заходом. Необхідні також антимонопольні обмеження і контроль, оскільки монополізація сфер виробництва і обміну сприяє перенесенню господарського ризику на рахунок споживачів, а відтак і збереженню неефективної структури виробництва і зайнятості.

Аналіз основних державних регуляторів ринку праці - законодавчого введення мінімуму заробітку, заключення тристоронніх тарифних угод, декретованого обмеження фондів оплати праці - показує їх внутрішню суперечливість та різнофункціональність. Зволікання в реформах при введенні державних гарантій в оплаті праці зумовлюють "проїдання" фондів держпідприємств та подальшу кредит-емісію, а в підсумку метастази гіперінфляції б'ють вже навіть від-

...ворювальної функції гарантованого мінімуму заробітної плати, формалізувавши її. Тарифна система в силу кризових обставин взяла на себе більшою мірою роль соціального гаранта отримання доходу, а з економічного погляду працює на інфляцію.

Оцінюючи в цілому сучасну ситуацію на ринку праці як екстремальну вважаємо, що він потрапив в умови, які владно диктує гіперінфляція. Зростання вартості життя далеко не забезпечується разовими підвищеннями заробітної плати, а зростання останньої, в свою чергу, всупереч економічній логіці не зумовлює вивільнення зайвої робочої сили. Водночас, розміри незайнятих трудових ресурсів ще не справляють того помітного тиску, щоб виникла конкуренція серед продавців робочої сили, яка необхідно перетворює зайвність у соціальну цінність. Вихід з цієї ситуації вбачаємо головним чином у рішучому проведенні комплексу реформ, а також у використанні рестрикційного податку, регулюючого фонд споживання підприємств, податкових стимулів індивідуальних заощаджень для їх спрямування на оздоровлення економіки. Але для ефективності усіх економічних заходів потрібне першочергове приборкання гіперінфляції, припинення штучних підживлювань урядом сукупного попиту, які поглиблюють диспропорції в економіці, збільшують розміри прихованого безробіття, а з ними і ціну ринкових реформ.

Разом з тим, необхідна вираженість і диференційованість у політиці вивільнення зайвої робочої сили, підкріплення її заходами, що спрямовані на забезпечення мобільності робочої сили та нейтралізацію інфляційних втрат. Нами рекомендується також перехід до системи національних рахунків, з якою пов'язані зміни у статистичному обліку параметрів зайнятості, безробіття і економічної активності населення, інформація про які має важливе наукове і прикладне значення.

Основні положення дисертації викладені у таких опублікованих працях:

1. Социальная эффективность распределительных отношений как фактор углубления хозрасчета и активизации человека // Активизация роли человеческого фактора в условиях перестройки хозяйственного механизма: Тези наук.-практ.конф.- Вінниця, 1989.- 0,2 д.а./у співавторі.
2. К вопросу об интеграции плановых и конкурентных начал в механизме социалистического хозяйствования // Направления становления и развития социалистического хозяйственного механизма в условиях экономической самостоятельности региона: Тези наук.-практ.конф.-

Чернівці, 1990.- 0,2 д.а. /у співавт./;

3. О политэкономическом аспекте теории и практики рынка рабочей силы в советской экономике// Хозяйственный механизм рыночной экономики: Тези наук.-практ.конф.- Вінниця, 1991.- 0,2 д.а./у співавт./;

4. Регулювання процесу становлення ринку праці як важливий засіб національного відродження// Проблеми національного відродження України: Тези наук.конф.- Тернопіль, 1991.- 0,2 д.а. /у співавт./;

5. К разработке экономического механизма социальной защищенности населения при переходе к рынку// Развитие производственных отношений и становление новых хозяйственных форм: Тези респ.наук.конф.- Київ, 1991.- 0,2 д.а. /у співавт./;

6. Трансформація свідомості й ціннісних установок методі на фоні протиріч структури зайнятості// Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант: Тези наук.-практ.конф.- Харків, 1993.- 0,2 д.а.;

7. Трудові відносини - стержень економічної реформи в Україні// Криза економіки України та можливості виходу з неї: Тези всеукр. наук.-теор.конф.- Івано-Франківськ, 1993.- 0,2 д.а. /у співавт./;

8. Формування сучасного ринку робочої сили як одне із стратегічних завдань економічної реформи// Питання політичної економії: Респ.межвед.науч.сб. /у друці/.

Стець

Підписано до друку 20.01.1994р.06.2.2.форма 60x84 1/16.

Друк офсетний.Тир.85.Зам.І4.Безплатно.

ДОД УДПУ ім.Драгоманова, Київ, Лихогола, 9.

ЛІТЕ ім. В. Стець
АН України

AB 29.827

AB 29.827

[Faint, illegible text covering the majority of the page, likely bleed-through from the reverse side.]